

	roku 1901	1911		1901	1911
na venkově mil.	265·1	285·4	v procentech	90·1 ⁰ / ₀	90·6 ⁰ / ₀
v městech	29·1	29·7	„	9·9 ⁰ / ₀	9·4 ⁰ / ₀

tedy městského obyvatelstva při dosti vysoké hustotě poměrně značně je méně nežli v Rusku, a ještě ho spíše ubývá než přibývá.

18. Vzájemný počet obého pohlaví a vliv stěhování na něj. — Odliďňování řídce obydlených krajín venkovských stěhováním do hustě osazených okresů průmyslových nebo městských.

Lidstvo usedlé v pevných obydlích pravidelně se vyvíjí tak, že obě pohlaví přirozenou životní měnou si udržují přibližnou rovnováhu. *Všeobecně se rodívá sice chlapců o něco více než děvčát, ale životy mužského pohlaví jsou za to znatelně křehčí* — (snad působením zaměstnaní) — nežli u pohlaví ženského. Již hned úmrtnost hochů v útlém mládí bývá vyšší a překonává stále více úmrtnost dívků při postupujícím věku. Proto celkem počítá se žen více, kdekoli stěhováním se poměr ten podstatně neruší. Ovšem také sociálním tlakem může počtu žen proti mužům ubývat, kde žena je příliš muži podána, že musí převzít všechny těžší práce a starosti.

Počátkem 20. století (pro některé z vytčených zemí jsou udána čísla z konce 19. století) rodilo se na 1000 živě zrozených děvčát chlapců živých: v Portugalsku 1112, ve Španělsku 1102, v Bulharsku 1079, v Rumunsku stejně jako v britské vých. Indii po 1066, v Massachusettsu 1062, v Norsku 1062, v Rakousko-Uhersku (stejně v obou státech) 1058, v Itálii jako ve Švédsku a Srbsku po 1057, v Německu, v Nizozemí a Finsku po 1055, v Rusku (evropském) a v Irsku po 1054, v Dánsku 1053, v Australském st. spolku 1049, v Belgii 1047, v Japonsku 1046, ve Skotsku a Švýcarsku po 1042, v Anglii a Walesu 1037 atd.

Není vůbec statistických dokladů, že by někde se rodilo více děvčát nežli hochů.)*

*) Kterak postupně přirozenou měnou nabývá ženské pohlaví převahy, poznává se podle statistiky německé. V Německu nebylo za posledního čtvrt století velikého stěhování a tedy lze po většině proměny počtu u obojího pohlaví přičítati různé úmrtnosti. V roce 1910 napočítlo se:

	mužských	ženských		mužských	ženských
do 1. roku tisíc	773·3	754·2	od 15.—16. roku tisíc	649·0	649·0
od 1.—2. roku tisíc	786·4	776·6	„ 16.—17. „ „	647·2	644·5
„ 2.—3. „ „	800·5	790·4	„ 17.—18. „ „	636·6	634·1
„ 3.—4. „ „	783·5	775·9	„ 18.—19. „ „	610·9	610·0
„ 4.—5. „ „	776·5	770·0	„ 19.—20. „ „	604·9	600·5
„ 5.—6. „ „	749·3	741·5	„ 20.—21. „ „	589·2	582·0
„ 6.—7. „ „	753·7	748·7	„ 21.—22. „ „	567·5	564·5
„ 7.—8. „ „	727·0	721·8	„ 22.—23. „ „	565·5	565·0
„ 8.—9. „ „	753·3	750·3	„ 23.—24. „ „	551·3	553·7
„ 9.—10. „ „	730·7	721·9	„ 24.—25. „ „	532·1	536·8
„ 10.—11. „ „	729·9	717·3	„ 25.—26. „ „	526·6	529·6
„ 11.—12. „ „	686·2	682·2	„ 26.—27. „ „	514·1	517·0
„ 12.—13. „ „	699·3	695·2	„ 27.—28. „ „	492·2	492·9
„ 13.—14. „ „	681·4	675·5	„ 28.—29. „ „	499·4	502·7
„ 14.—15. „ „	680·9	678·4	atd.		

Vzájemný poměr počtu ženského i mužského pohlaví v Evropě jest tedy podmíněn rozením chlapečů i děvčat, různou úmrtností žen i mužů, stěhováním a platnými sociálními poměry a vztahy mezi muži a ženami. V Evropě — kromě Balkánu, kde žena jest muži příliš poddána — bylo všude znatelně více žen nežli mužů.

Podle sčítání z r. 1910 (nebo 1911) bylo napočítáno *na 1000 mužů: žen* (kde nebylo dat z nejnovějších sčítání, přidán v závorce rok předešlého sčítání): v Portugalsku 1107, v Norsku 1099, v Sjednoceném království 1061, v Dánsku 1061, ve Španělsku (1900) 1049, ve Švédsku 1046, ve Švýcarsku 1031, v Rakousku 1030, v Rusku (1908) a v Německu 1026, ve Francii (1901) 1022, v Nizozemí 1021, v Uhrách 1019, v Belgii 1017, v Itálii (1901) 1010. — Proti tomu na Balkáně bylo *na 1000 mužů žen*: v Bosně a Hercegovině jen 908, v Srbsku 936, v Bulharsku 966, v Rumunsku 979, v Recku (1907) 986. — A podobně v britské Východní Indii na 1000 mužů jen 953 žen, v Japonsku (1908) 981, v Egyptě (1907) 992 ženy. Na Javě však bylo napočteno roku 1905 na 1000 mužů 1035 žen. Na Balkáně, v asijských zemích a v Egyptě sociální útlak zmenšuje počet žen.

Země koloniální s přistěhováním evropským obyvatelstvem lákaly a potřebovaly především mužských sil a proto napřed byly osazovány po výtce mužským pohlavím, které tam velice převažovalo nad pohlavím ženským, a dosud napořád je v nich více mužů nežli žen.

To nejlépe lze prokázati na vývoji obyvatelstva v *Australském státním spolku* (Commonwealth of Australia). Australie zprvu byla osazována — (začato bylo ke sklonku 18. století) — vypovězenými trestanci, vojskem a námořnictvem, i měla tedy ohromnou převahu mužského obyvatelstva. Tak r. 1796 mezi pouhými 4100 evropskými lidmi bylo na 100 ženských 257 obyvatelů mužských. Od počátku století 19. stále počet mužských převažoval nad počtem ženských; *v některých obdobích byly ženy obzvláště vzácné*. Tak tomu bylo zejména při přechodu z první do druhé čtvrti 19. století. V obdobích pětiletých jevil se počet mužů na 100 žen:

v r. 1800 . . . 263	v r. 1840 . . . 202	v r. 1880 . . . 117
" " 1805 . . . 233	" " 1845 . . . 163	" " 1885 . . . 118
" " 1810 . . . 191	" " 1850 . . . 143	" " 1890 . . . 116
" " 1815 . . . 189	" " 1855 . . . 145	" " 1895 . . . 113
" " 1820 . . . 244	" " 1860 . . . 140	" " 1900 . . . 111
" " 1825 . . . 330	" " 1865 . . . 125	" " 1905 . . . 109
" " 1830 . . . 308	" " 1870 . . . 121	" " 1910 . . . 108
" " 1835 . . . 261	" " 1875 . . . 118	

Pokud silně převládalo vystěhovalectví, mužské pohlaví vynikalo počtem úžasně nad ženským. Z okrouhlého počtu 50.000 obyv. evrop-

Až do věku 23 let mělo co do počtu mužské pohlaví stálo a dosti patrnou převahu nad ženským, po roce 23. bylo však ženských už skoro stále více než mužských a vyšším věkem se tato převaha ženského pohlaví ustavičně zvětšuje. [Do skončeného roku 22. bylo r. 1910 v Německu napočteno 15.420 mil. mužských a jen 15.285 ženských čili na 1000 ženských připadalo asi 1009 mužských. Od roku 23. byl poměr zcela opačný; bylo totiž mužských jen 16.602 mil., kdežto ženských 17.600 mil., tedy na tisíc ženských jen 943 mužů starších 22 let.] Vůbec bylo v Německu na 1000 ženských jen 974 mužských.

ského původu v r. 1825 bylo jen asi 11.600 žen, kdežto mužů 38.400. Po roce 1830 se tento nepoměr mezi oběma pohlavími ponenáhu vyrovnává, takže r. 1850 bylo na 166.700 žen už jen 238.700 mužů a ke konci století 19. na 1.788 mil. žen 1.979 mil. mužů, a přebytek mužů stále, ač již pomalu, poklesává. [V posledních letech před válkou následkem opětného značnějšího přistěhování podíl mužských obyvatelů zase o něco málo stoupl. Roku 1910 bylo v Australii 2.129 mil. žen na 2.296 mil. mužů, kdežto v roce 1913 2.336 mil. žen na 2.537 mil. mužů; za ta tři léta přibýlo žen 207 tisíc, mužů 241 tisíc. Válkou ovšem se tento přebytek mužů značně asi uskrovní.*)

I v jiných koloniálních zemích převažuje dosud mužské obyvatelstvo nad ženským. Tak zvláště ve *Spojených státech amerických* bylo roku 1910 v celku na 100 žen napočteno 1060 mužů (nebo na 1000 mužů 943 žen). Ale podle jednotlivých územních skupin byl poměr tento značně odchylný. Na 1000 žen připadalo ve státech:

<i>severoatlantických</i>	1023	mužů (nebo na 1000 mužů	978	žen
<i>jihooatlantických</i>	1012	" " " " "	988	"
<i>středních severních</i>	1075	" " " " "	930	"
" <i>jižních</i>	1048	" " " " "	956	"
<i>západních</i>	1289	" " " " "	776	")

Čím dále na západ, tím více převažuje mužské pokolení.

Státy západní jsou po většině státy se silným přistěhovaleckým obyvatelstvem, v němž mužští mají rozhodnou převahu. Také střední státy severní mají mnoho přistěhovaného obyvatelstva a tedy patrně značnou většinu mužů. Proti tomu jižní státy atlantické s malým přistěhovalectvím jsou již velmi blízko toho, aby se tam ženské obyvatelstvo vyrovnalo počtem mužskému, po případě snad tam brzy, jako v Evropě, nabude i jisté převahy proti mužskému obyvatelstvu. V severoatlantických státech s poměrně mírným přistěhováním není již převaha ženských příliš patrná.

V *Kanadě* se silným přistěhováním bylo r. 1911 na 1000 žen 1129 mužů čili na 1000 mužů 886 žen. Není tam sice tak velký podíl mužů jako v západních státech Unie, ale přece daleko větší nežli ve všech ostatních severoamerických státech. — V *jihoafrické Unii* bylo (1911) na 1000 mužů 946 žen a na *Novém Zelandu* téhož roku na 1000 mužů 896 žen, což se blíží poměrnému počtu obou pohlaví v Kanadě. Tedy také ve všech těchto zemích s přílivem kolonistů jest velmi patrná převaha mužského pohlaví.

Zvláštní hospodářské poměry v *Rusku* přispívaly také k různému rozdělení pohlaví po jednotlivých oblastech ohromné říše. Na dálném východě v *Přimoří tichomořském* byli — jako ve všech čistě koloniálních zemích muži ve velké převaze: na 100 mužů tam připadalo ke konci 19. století jen 46 žen. V *Poamurí* — již lépe zkolonisova-

*) Jak mohou bouřlivé události obyvatelstvo — zvláště mužského pohlaví — silně redukovati, pro to odstrašujícím dokladem jest *Paraguay*, jihooamer. republika. Tam se r. 1857 napočteno 1.337 mil. obyvatelů. Ale r. 1873 po válce (od 1865 do 1870) bylo tam jen 221 tisíc lidí, a sice počítalo se na 100 mužů 670 žen! Mužů zbylo jen 28.700, žen 192.300.

ném — počítalo se na 100 mužů 85 žen a v *Sibíři západní* udržovala se téměř rovnováha mezi oběma pohlavími. Ve stepích a rovinách středoasijských, jakož i na Kavkaze následkem orientálních názorů na ženu jako služebnou mužovu počet žen byl značně menší nežli mužů: na 100 mužů 90 až 85 žen. To se ostatně pozorovalo částečně ještě i na Rusi jihovýchodní (kde připadalo na 100 mužů ke konci 19. století asi 96 žen); tam to však více bylo podmíněno silnějším přistěhováním obyvatelstva mužského nežli sociálními názory na ženu.

Dostí odchylně od krajín západoevropských byl zvláště ve velkých městech ruských silný příliv mužského obyvatelstva. Tak v průmyslové *Moskvě* na sklonku 19. století připadalo na 100 mužů jen 80 žen a vůbec ve všech ruských městech ke sklonku 19. století počítalo se na 100 mužů jen 90 žen. Proti tomu jednotlivé gubernie venkovské vykazují silné odstěhování mužů do průmyslových obvodů: tak v gubernii *Jaroslavské* bylo (1897) na 100 mužů až 140 žen, neboť ženy se tam věnují napořád zemědělství, kdežto muži vyhledávají zaměstnání v městech nebo v krajích průmyslových.

Ostatně také v Německu bylo lze něco podobného pozorovati; v zemědělském *Poznaňsku*, z něhož bývá značné vystěhování, připadalo roku 1910 na 1000 mužů 1077 žen a ve *Východních Prusích* na 1000 mužů 1057 žen, kdežto v průmyslovém Westfálsku na 1000 mužů jen 950 žen, a v Porýnsku 987 žen. — Jinak však i v městech německých obyvatelstvo ženského pohlaví převládá nad mužským. [V Berlíně bylo r. 1910 994 tisíc mužských a 1077 tisíc ženských, tedy na 1000 mužů 1083 žen. — V Hamburku na 505 tisíc mužů 509 tisíc žen.]

*

Jaký je skutečný pohyb obyvatelstva ve státech průmyslových, o tom nejlepší znázornění podala měna obyvatelstva koncem století 19. a počátkem 20. v *Severním Německu* a v *Porýní* (kromě *Elsaska* a *Lotrinska*). — [Podobné poměry arci bylo lze pozorovati i v jiných zemích střední a západní Evropy.]

Rozdělíme v té příčině severní Německo a Porýní na trojí oblast:

1. *více zemědělskou* (nejrozsáhlejší *severovýchodní* (obojí *Prusy*, *Poznaňsko*, *Slezsko*, *Pomořany* a obě *Meklenbursko*);
2. *střední* s četnými velikými městy s *vyvinutým průmyslem*, ale také s *rozsáhlým a pokročilým zemědělstvím* (*Braniborsko*, *Sasko království* i *Sasko pruské*, různá vévodství v *Durynkách*, *Anhalt*, *Brunšvicko*, *Hannoversko*, *Šlesvicko-Holštýnsko*, *Oldenbursko* a tři *říšská svobodná města*);
3. *západní* silně průmyslovou (*Porýní*), v které sice bylo hodně velikých měst, ale jen jedině půlmilionové, totiž *Kolín nad Rýnem*; (jsou to: *Rýnská provincie*, *Westfálsko*, obojí *Hessensko*, *bavorská Falc* a *Badensko*).

První oblast s plochou 178.030 km^2 měla r. 1910 13.556 mil. lidí, tedy lidnatost průměrně jen 76 na 1 km^2 ; druhá s plochou 151.395 km^2 měla v r. 1910 21.360 mil. lidí s lidnatostí 141 na 1 km^2 , a třetí, s plochou jen 91.596 km^2 , měla 1910 17.828 mil. lidí s lidnatostí 195 na 1 km^2 .

Proměna obyvatel byla za 15 let (při posledních pětiletých sčítáních):

	roku 1895	1900	1905	1910
v části severovýchodní mil. . .	12'018	12'459	13'015	13'556
„ „ střední „ . . .	16'795	18'318	19'860	21'360
„ „ západní „ . . .	13'094	14'664	16'230	17'828

Od r. 1895 přibylo tedy obyvatel:

	do 1900	do 1905	do 1910
v části severovýchodní . . .	3·7 ⁰ / ₁₀₀	8·3 ⁰ / ₁₀₀	12·8 ⁰ / ₁₀₀
„ „ střední . . .	9·1 ⁰ / ₁₀₀	18·3 ⁰ / ₁₀₀	27·2 ⁰ / ₁₀₀
„ „ západní . . .	11·8 ⁰ / ₁₀₀	24·0 ⁰ / ₁₀₀	36·1 ⁰ / ₁₀₀

Za 15 let byl přírůstek v části západní skoro trojnásobný, v části střední více než dvojnásobný proti oblasti severovýchodní.

Nejpádňěji to ještě vynikne při srovnání hustoty obyvatel.

roku .	Na 10 km ² (= 1000 ha) žilo lidí v oblasti				Na 10 km ² (= 1000 ha) přibylo od 1895 lidí:		
	1895	1900	1905	1910*)	do 1900	1905	1910*)
severovýchodní .	675	700	731	761	25	56	86
střední .	1109	1210	1312	1411	101	203	302
západní .	1430	1601	1772	1946	171	342	516

V nejméně lidnaté oblasti severovýchodní na 1 km² přibylo také nejméně (hustoty) obyvatelstva. Přírůstek za 15 let na 1 km² byl v nejlidnatější západní oblasti šesteronásobný, ve střední — méně lidnaté — 3¹/₂násobný nežli v nejméně lidnaté oblasti severovýchodní. Lidé se stále tlačí z méně obydlených částí do krajín již silně osazených. (Kdežto v roce 1895 byla hustota části západní sotva o 112⁰/₁₀₀ větší, byla již r. 1910 o 156⁰/₁₀₀ vyšší nežli v části severovýchodní.)

Tyto skutečnosti jsou však ještě nápadnější, když vyloučíme města, přesahující prostřední velikost, z ostatního území.

V městech větších než s 25.000 obyvateli bydlelo v severovýchodní oblasti:

roku	1895	1900	1905	1910
mil.	1'458	1'902	2'288	2'635
přibylo tedy v nich obyvatel proti r. 1895	—	30 ¹ / ₂ ⁰ / ₁₀₀	57 ⁰ / ₁₀₀	80 ³ / ₄ ⁰ / ₁₀₀

V části střední žilo v městech téže velikosti

roku	1895	1900	1905	1910
mil.	5'628	6'831	8'042	9'308
přibylo proti 1895	—	21·4 ⁰ / ₁₀₀	42·7 ⁰ / ₁₀₀	65·4 ⁰ / ₁₀₀

*) Bylo tedy pro jednoho obyvatele:

1. v části severovýchodní roku	1895	1910
		148 a 132 a
2. „ „ střední „	1895	1910
		90 a 71 a
3. „ „ západní „	1895	1910
		70 a 51 a

Tedy v nejlidnatější části ubylo pro každého obyvatele poměrně nejvíce půdy!

V části západní v městech nad 25.000 obyvatel bylo:

roku	1895	1900	1905	1910
mil.	3·023	4·064	5·265	6·627
přibýlo proti 1895	—	34·4 ⁰ / ₁₀₀	67 ¹ / ₂ ⁰ / ₁₀₀	119·2 ⁰ / ₁₀₀

V ostatních místech pod 25.000 obyvatel, tedy již s převahou obyvatelstva venkovského — bylo v oblasti severovýchodní:

roku	1895	1900	1905	1910
mil.	10·560	10·557	10·727	10·921
na 10 km ² *) (= 1000 ha)	593	593	603	614
přibýlo na 10 km ² *) (= 1000 ha) proti 1895	—	0	10	21

V části střední

roku	1895	1900	1905	1910
mil.	11·167	11·487	11·818	12·062
na 10 km ² *) (= 1000 ha)	738	759	781	797
přibýlo na 10 km ² *) (= 1000 ha) proti 1895	—	21	43	59

V části západní

roku	1895	1900	1905	1910
mil.	10·071	10·600	10·963	11·201
na 10 km ² *) (= 1000 ha)	1099	1157	1197	1223
přibýlo na 10 km ² *) (= 1000 ha) proti 1895	—	58	98	124

Tedy v místech s převahou obyvatelstva venkovského přibývalo právě zase tam nejvíce obyvatel, kde už dříve byla hustota toho obyvatelstva největší. Ovšem není to už obyvatelstvo zemědělské, které tu venkovu přibýlo, nýbrž jsou to napařád jiná povolání, která zároveň na venkově vedle zemědělství se silně osazují. Je to nejlépe vidět na *Sasku království*, kde při celkové hustotě 321 lidí na 1 km² žilo pouze 34 zemědělských příslušníků r. 1907 na 1 km², zrovna skoro tolik, co obnáší průměr zemědělských příslušníků pro celé Německo (na 1 km² 33 zemědělských příslušníků).

Z těchto skutečností je vidno, že v zemích průmyslově a technicky vyvinutých celková hustota obyvatelstva sebe vyšší nepřipouští nikdy příliš husté osídlení obyvatelstvem zemědělským. Osídlení zemědělskými příslušníky záleží na určité povaze půdy a je celkem v civilisovaných krajích *poměrně* slabší. Při větším zhušťování obyvatel klesá stále poměrný podíl příslušníků zemědělských. *V těch krajích však, ve kterých se buď průmysl náležitě nerozvinul nebo není dosti příznivých podmínek přirozených, jest venkovské obyvatelstvo nuceno uchýlovati se do měst i do středisk průmyslových a po případě je nuceno stěhovati se do jiných území.*

Tím rovněž se vysvětluje vyliďňování převážně zemědělských krajín v Čechách jižních, středních a částečně také v některých okresích

*) Počítáme při tom celou plochu oblasti bez ohledu na rozměry městských okresů.

na severu Čech. V Cechách zaviňovalo hlavně rozdělení půdy stěhování zemědělského obyvatelstva. Rozsáhlé velkostatky nedovolují, aby se zemědělci rozmnožovali na své skrovné půdě.

Celý souvislý pruh země v jižních a středních Čechách od Českomoravské vysočiny až po Šumavu, zabírající 30 soudních okresů, pozbyl vystěhovaním v desetiletí 1901—1910 nejen všechn svůj přirozený přírůstek nových životů, nýbrž obyvatelstva tam ubylo v té době někde až o mnoho procent (tak v Hartmanicích, v Uhlířských Janovicích, v Příbrami, v Ledči, Černém Kostelci, v Nové Bystrici, v Polné i j.). Také v severovýchodních Čechách (celkem v 18 soudních okresích) a v západních (asi 8 okresů) ubývá patrněji obyvatelstva na rozsáhlých plochách. A jsou to skoro napořád okresy již před tím řídkce osazené, které se takto dále vyliďňují. Obyvatelstvo těchto okresů stěhuje se jen z menší části do jiných okresů českých; většinou se ubíralo za hranice české — hlavně do Vídně,*) něco se vystěhovalo i z monarchie vůbec (do Ameriky). Podobné vystěhovalectví bylo také z chudších a méně lidnatých okresů moravských.

Z přirozených přírůstků ztrácely se odstěhováním za jednotlivá sčítací období v českých zemích a v Haliči:

V období . . .	1871—1880	1881—1890	1891—1900	1901—1910
z Čech	29 ⁰ / ₀	42 ⁰ / ₀	21 ⁰ / ₀	26 ⁰ / ₀
z Moravy	35 ⁰ / ₀	31 ⁰ / ₀	39 ⁰ / ₀	34 ⁰ / ₀
ze Slezska	12 ⁰ / ₀	17 ⁰ / ₀	2 ⁰ / ₀	17 ⁰ / ₀
z Haliče	—	12 ⁰ / ₀	33 ⁰ / ₀	41 ⁰ / ₀

Z Haliče vzrostlo v poslední době velice vystěhovalectví za moře, kdežto ze zemí českých stěhovali se lidé do ostatních krajín rakouských, hlavně do Vídně.

Stejně stěhování obyvatelstva z řídkce zalidněných krajín jako v Německu nebo v českých zemích dá se stopovati rovněž ve Francii.

Tam klesala postupně hustota obyvatelstva (na 1 km² lidí) zrovna v departementech nejřídkceji olidněných, po většině se zemědělským zaměstnáním. Bylo totiž na 10 km² (1000 ha):

	1891	1896	1901	1906	1911	úbytek
v Basses Alpes .	180	174	170	165	153	za 20 let
v Hautes Alpes .	210	200	193	189	185	téměř 15 ⁰ / ₀
v Landes	stále jen asi 310					stejná lidnatost
v Korsice	330	330	340 (skoro)	340	330	0
v Gers	410	401	382	369	354	téměř 14 ⁰ / ₀
v Lot	482	455	429	410	394	přes 18 ⁰ / ₀

*) Podle šetření Rauchbergových („Der nationale Besitzstand in Böhmen“) i podle stavu r. 1905 z 1000 domorodých lidí se vystěhovalo do Vídně:

Z okresů:		
Jindřichova Hradce	136	Strakonice 79
Pelhřimova	97	Budějovic 77
Tábor	93	Klatov 75
Německého Brodu	86	Písku 71
Kaplic	86	

To jsou ovšem úžasné podíly, které jihočeské okresy odváděly hlavnímu městu rakouskému. Podobná data platí také pro chudé okresy na Moravě.

Ve čtyřech departementech (Basses Alpes, Hautes Alpes, Gers a Lot) klesl od 1891 do 1911 počet lidí ze 752.000 na 640.000, tedy o 15⁰/₁₀₀. [Hustota průměrná v těchto departementech byla r. 1891 na 10 km² 312, kdežto v r. 1911 už jen 265 lidí na 10 km² (= 1000 ha)]. Proti tomu v nejhustěji zalidněných průmyslových departementech francouzských žilo na 1 km² lidí:

	1891	1896	1901	1906	1911	přibylo za 20 let
v Nord	306	314	323	328	340	11 ⁰ / ₁₀₀
v Rhone	291	294	295	300	320	10 ⁰ / ₁₀₀

V těchto dvou departementech stoupl počet obyvatel od 1891 do 1911 ze 2⁶ mil. na 2⁷/₈ mil. asi.

V zemích převážně zemědělských *následkem značné láce obilí* a v některých také následkem malé hospodářské vyspělosti obyvatelstva vůbec bývá provoz zemědělský velmi extensivní. Poznává se to nejlépe na nepatrných výnosech obilí z 1 ha půdy proti zemím průmyslovým. Zároveň vyžaduje extensivní hospodaření zemědělské poměrně ke sklizenému množství plodin mnohem více lidských pracovních sil nežli je jich potřeba při provozu intenzivním. [O zaměstnaných v zemědělství poučuje dříve uvedená hustota zemědělských příslušníků.]

Proti tomu obyvatelstvo venkovské v průmyslových zemích, kde kromě toho přirozený přírůstek na venkově bývá mnohem značnější nežli v městech, nemůže pro veliké přebytky svého dorostu nalézt dostatečného zaměstnání a musí se tedy věnovati jiným zaměstnáním. Tím je podmíněno i dostatečně vysvětleno stěhování do měst a do krajín průmyslových. Toto stěhování ovšem jest podporováno nesnázeí námezdného dělnictva zemědělského, jakož i značnými výhodami pro totéž dělnictvo v průmyslu.

Zaměstnání zemědělské nelze po celou dobu roční rovnoměrně dělit. Rozhodují tu období přirozeného vývoje plodin. Zvláště v krajinách mírného pásma zimní čas venku nepřipouští zemědělských prací téměř vůbec, tak že jest obmezena činnost na péči o dobytek domácí a na zpracování některých plodin. Ale i v pásech teplejších podmiňuje pěstování plodin naprosto nerovnoměrné rozdělení polních prací a jiných zaměstnání zemědělských. Doby téměř úplného klidu střídají se s nutným vynaložením co největší energie pracovní. Jsou tedy při každém pěstění zemědělském určité *saisons* nejvyššího napětí, které bývají někdy dosti krátké a jsou přerušovány dosti dlouhými dobami skoro úplného klidu a nezaměstnanosti.

V dřívějších dobách zemědělci vsunovali do takových přestávek v zemědělském provozu jiná zaměstnání, hlavně průmyslová. Soběstačná rolnická domácnost potřebovala hojně všelikého průmyslového zboží, které si zhotovovala doma ze svých vlastních surovin. To děje se dosud v zemích s málo vyvinutým ruchem podnikatelským, na př. ve východní a jihovýchodní Asii vůbec, nebo i na Balkáně, i v rozsáhlých částech Ruska. V dobách klidu nebo za ochabnutí zemědělských prací věnují se tam příslušníci zemědělství různé výrobě průmyslové, po většině k vlastní domácí spotřebě určené. Ano, když už

jisté trvalé roztržení povolání bylo provedeno a podnikatelské těžení pronikalo také do oněch primitivnějších zemí, mohlo býti po jistou dobu vlastní zemědělcovo zaměstnání doplňováno výdělečnou prací průmyslovou, která se rovněž dala po obdobích (saisonnách) upravovati. Jest známo, kterak v některých krajích, zvláště ve středním Rusku za dlouhých dob zimního klidu v zemědělských pracích bývalo využito toho času k „domáckému“ průmyslu všeho druhu (Hausindustrie, „kuštarnoje promyšlenie“).

Moderní průmysl se však úplně specialisoval a stále více se soustřeďoval ve velikých provozovnách, s kterými zcela malé průmyslové podniky soutěž vydržeti nemohly a proti kterým ani domácí průmysl neobstál, nebo nanejvýš dovedl jen živořiti. (Na př. takový vývoj prodělal průmysl textilní, kovodělný, chemický, potravní a zemědělský, oděvnícký, dřevařský a j.) Tímto vývojem doplňující průmyslové zaměstnání pro zemědělský lid v dobách klidu prací zemědělských stále ustávalo a mnoho lidí nemohlo již naléztí při zemědělství dostatečného zaměstnání ani plné obživy a byli nuceni zaměnití zemědělské práce, které je živiti mohly pouze dočasně (v saisoně), nepřetržitým zaměstnáním v průmyslových nebo v jiných podnicích. Tak zejména dělníci zemědělství vytlačováni jsou z venkova od prací zemědělských do měst k zaměstnáním průmyslovým, po případě k jiným zaměstnáním (také liberálním a služebným), jež v městech se soustřeďují. [Venkovské obyvatelstvo jde také do měst k výcviku nebo za vzděláním, nebo čeledí, zvláště ženská, tam jde konat službu.]

Na jedné straně tedy mnoho dělníků zemědělských marně již hledá plné a stále obživy při pouhém obdělávání půdy nebo při lesnictví a při chovu dobytka, kdežto na druhé straně v dobách nakupených prací zemědělských (v dobách různých saison) se zase k zemědělství schopných dělníků nedostává. Objevuje se tedy v zemědělství občasný nedostatek pracovních sil. Zemědělci větší a střední musí si v tom směru vypomáhati aspoň částečně používáním strojů (secích, žacích, vázacích, mlátících, strojních pohrabovačů, dokonalých pluhů potahových i motorových, čistících strojů i jiného všelikého obráběcího náčiní) tažených buď dobyt看 nebo motory. Zároveň volají na pomoc dělnictvo pouze saisonní, které náhodou snad jinde nemá zaměstnání a je po ruce při návalu a neodkladnosti prací za mzdu zvýšenou. [Jest známo, jak k tomu cíli se najímají lidé z chudších krajů k obilnín žním nebo k obdělávání polí s řepou cukrovou nebo k česání chmele nebo k pracím na vinicích atd.]

Velkostatky neb i větší rolníci zajišťují si nezbytný podklad lidských pracovních sil také trvalým připoutáním k půdě. Poskytují svým zaměstnancům buď laciné byty, po případě si z pracovní mzdy bytné srážejí nebo dávají část mzdy v plodinách i jiných výtěžcích zemědělských (v deputátech). Jindy přenechávají dělníkům také místo mzdy částí pozemků k samostatnému obdělávání; k pozemkům těm jsou pak obdělavatelé přirozeně vázáni a nemohou se beze škody odstěhovati a měniti svého zaměstnavatele, nechtějí-li se vzdáti výhod z přenechání půdy jim plynoucích. Menší i větší zemědělci si vypomáhají také najímáním čeledi na delší dobu (nejméně na dobu jednoho roku), kterou úplně vyživují vedle placené mzdy peněžitě —

(a které po případě dříve jinou mzdu naturální platili: seli pro ni některé plodiny nebo jí dávali šatstvo i prádlo atd.). — Velkostatky s rozsáhlým lesním majetkem mohou práce zemědělské střídati s pracemi lesními a tak do jisté míry udržovati nerušené zaměstnání aspoň pro jistou část svého dělnictva. Dělnictvu tomu na účet částečné mzdy přenechávají různé vedlejší výtěžky lesní.

Dělnictvo zemědělské nemůže býti pravidelně odměňováno stále tak vysokou mzdou jako dělnictvo průmyslové. Některé zemědělské práce jsou jen lehčího druhu, ale hlavně nejsou trvalé a nepřetržité. Kromě toho výtěžek zemědělce samého bývá někdy tak skrovný, že by ani nebylo možno platiti stále jistou pevnou peněžitou mzdou méně zaměstnaným zemědělským dělníkům. Proto je přirozeno, že venkovský pracovní lid bez vlastních pozemků nemůže najíti dostatečné obživy u zemědělského zaměstnání a je nucen stěhovati se do měst k pracím průmyslovým i do jiného podnikání, kde se mu dostane přiměřené dostatečné mzdy, aby sebe i svou rodinu mohl udržeti.

K tomu jiné výhody života městského lákají dělnictvo, které má možnost aspoň částečně účastniti se všelikých kulturních požitků, třeba někdy jen zdánlivých a pochybných, ale přes to dychtivě vyhledávaných.

Bylo by však klamem, aby se mysliilo, že přirozený a nutný tah lidí venkovských do měst — tah, který dobře se vysvětluje nezbytností udržeti život — snad jest pouhou touhou po městských požitcích a že je všeobecným útekem z jednoduchosti a prostoty venkovské do lákavého ruchu a víru života městského a městských radovánek i zábav. To může sice podobná rozhodnutí ke změně sídla uspíšiti, ale nevysvětlilo by nikterak, že ohromné spousty proletářů z venkova neustále přepřlňují města a tam zakoušejí často dosti smutného žívobyti, aniž užili co podstatného z kulturních a civilisačních vymožeností městských. Jenom nouze především jest to, která z venkova vypuzuje chudobné obyvatelstvo do měst, nouze, které se ovšem městská proletářská existence může někdy zdáti lepší a lákavější, nežli jakou skutečně jest. Ale často lpí nuzní venkované na své rodné hroudě příchýlnosti tak houževnatou, že jen nejtrpčí nedostatek a nemožnost uhájiti svého nebo své četné rodiny žívobyti nemilosrdně je vyhánějí z milovaného domova do měst, kde příčinnivé ruce nacházejí aspoň trochu výživy — třeba i neskvělé.

Ovšem bývá také sociálními zařízeními méně dbáno o proletariát na venkově než v městech. Hygienické upravení bydlení pro nezaměstnané rodiny bývá sice v městech velmi chatrné, ale na venkově lidé chudí často mívají přístřeší ještě mnohem nezdravější a stísněnější, že namnoze se ani lidským příbytkům nepodobá. Také školního vzdělání dostává se na venkově chudému dorostu jen skrovnější měrou proti městům, o jiných kulturních potřebách a zábavách ani nemluvě. Není postaráno o sociální pojištění zemědělsky zaměstnaných, jako aspoň z části se to provedlo pro dělnictvo průmyslové.

Dělnictvo městské nachází značnou oporu ve svých odborových i třídních sdruženích, kdežto na venkově zemědělstí zaměstnanci nemají dosti příležitosti ani nemají tolik společných zájmů při různém místním i věcném roztržštění, aby se v podobné svépomocné jednoty

mohli spojovati. [Pouze politické proudy dovedly uchvátiti stejně zemědělské jako ostatní dělnictvo; strany sociálně-demokratické rozšířily se z měst také na venkov.] — To působí zajisté stejným směrem jako jiné příčiny, že i ze stavovských a třídních důvodů dělníci raději vyhledávají města, aby své sociální vědomí posílili a společensky méně podléhali zámožnějším třídám. Městský dělník (a proletář vůbec) ve svém soukromém životě je přece mnohem volnější a neodvislejší nežli venkovský zemědělský bezzemek, který bývá odkázán na úzký sociální styk se svými zaměstnavateli, a který se těmto zaměstnavatelům musí také jinak mimo pracovní obor často podřizovati.

19. Důsledky zhuštěného osídlení na intenzitu zemědělského těžení. — Sociální nesnáze (velko)městského života. — Tíseň bytová. — Reforma pozemková.

Hustota obyvatelstva vhání sice lidi venkovské do zaměstnání nezemědělských, ale zemědělci, kteří při svém stavu vytrvají, jsou zároveň nuceni, aby úsilovněji těžili ze své půdy. Půda v silně zalidněných krajích stává se vzácnou i nabývá vysokých cen a zároveň se tříští (parceluje) mezi drobné vlastníky. Musí tedy vydávati vyšší výtěžky jak přírodní (zvětšeným množstvím plodin) tak i peněžité (také zvýšenými cenami výtěžků). Zemědělci mohou věnovati mnohem více jak práce tak i kapitálů na vzdělávání pozemků, když jejich zboží nachází u četnějšího obyvatelstva lepšího odbytu a docíluje příznivějších cen — (zejména také tím, že trh pro všechno zemědělské zboží, zvláště pro zboží rychlé zkáze podléhající je v bezprostřední blízkosti).

To se dá doložiti skutečnými výtěžky nejhlavnějších druhů výživných plodin (obilí) v jednotlivých zemích evropských ke konci minulého a počátkem nynějšího století až do světového požáru válečného.

Urodilo se totiž v hlavních zemích evropských *na 1 ha průměrně čtyř druhů obilních* (pšenice, žito, ječmene a ovesa) po srážce průměrného podílu na osev:

	za pětileté období				
	1891—1895	1896—1900	1901—1905	1906—1910	1910—1913
v Belgii	17·2	17·7	20·0	22·9	21·7
v Nizozemí	14·5	15·4	17·0	18·4	18·2
v Dánsku	14·9	14·8	15·3	17·3	18·2
v Německu	10·3	13·8	15·5	16·8	17·6
ve Francii	9·4	10·0	10·6	11·6	11·2
v Rakousku	8·1	8·0	9·4	11·2	11·9
v Uhrách	9·8	9·1	9·7	9·9	10·8
v Itálii	5·6	5·3	6·3	7·6	8·1
v Rusku (evropském)	5·2	5·4	6·0	5·2	6·1

[Výsledky, sestavené dle úředních dat jednotlivých zemí, jsou velmi rozličné hodnoty a arciť jenom se značnými výhradami se dají navzájem srovnati.]